

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКА МАЙБУТНЬОГО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ СТУДЕНТІВ,
АСПРАНТІВ ТА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

Випуск 1(9), 2022

Мукачево

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Мукачівського державного університету
(Протокол №17 від 28.04.2022 р.)

Головний редактор:

Гоблик Володимир Васильович – доктор економічних наук, професор, перший проректор, Мукачівський державний університет

Заступник головного редактора:

Молнар Тетяна Іванівна – голова Наукового товариства студентів, аспірантів, молодих вчених, Мукачівський державний університет

Відповідальний секретар:

Бабіля Марина Василівна, Мукачівський державний університет

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кабачій Василь Миколайович - к. ф-м. н., доцент, завідувач кафедри машинобудування, природничих дисциплін та інформаційних технологій;

Качур Мирослава Михайлівна – к. пед. н., доцент кафедри теорії і методики музичної освіти;

Кобаль Василь Іванович - к. пед. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи;

Козарь Оксана Петрівна – д-р. т. н., професор, академік Української технологічної академії (м. Київ), завідувач кафедри легкої промисловості і професійної освіти;

Корнієнко Інокентій Олексійович – к. психол. н., доцент кафедри психології;

Лужанська Тетяна Юріївна – к. географічних наук, доцент, декан факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу;

Малець Олександр Омелянович – д-р. і. н., доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури;

Мілашовська Ольга Іванівна – д-р. е. н., професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи;

Моргун Алла Володимирівна – к. філол. н., доцент, декан гуманітарного факультету;

Попович Наталія Михайлівна – д-р. пед. н., доцент, завідувач кафедри музичного мистецтва;

Прокопович Лідія Сигізмундівна – к. філол. н., доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій;

Проскура Володимир Федорович – д-р е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та управління економічними процесами;

Реслер Марина Василівна - д-р е. н., професор, академік Академії економічних наук, декан факультету економіки, управління та інженерії;

Стегней Маріанна Іванівна - д-р. е. н., професор кафедри економіки та фінансів;

Теличко Наталія Вікторівна – д-р. пед. н., професор, завідувач кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов;

Товканець Ганна Василівна - д-р пед. н., професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти;

Фізеші Октавія Йосипівна – д-р. пед. н., професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти;

Черепаня Наталія Іванівна – к. пед. н., доцент, завідувач кафедри теорії та методики дошкільної освіти;

Черничко Тетяна Вікторівна - д-р. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та фінансів.

УДК 377.6:61(045)

Іванова В.В.

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти,
Мукачівський державний університет
Стільник Н.І.
здобувач вищої освіти ОС «Магістр»,
спеціальність 012 Дошкільна освіта,
Мукачівський державний університет

МОДЕЛЬ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті обґрунтовано доцільність, можливості та умови використання моделей та моделювання в процесі розвитку зв'язного мовлення в дітей дошкільного віку.

Ключові слова: модель, моделювання, зв'язне мовлення, спілкування, діалогічне та монологічне мовлення, дошкільник.

The article substantiates the expediency, possibilities and conditions of using models and modeling in the process of development of coherent speech in preschool children.

Key words: model, modeling, coherent speech, communication, dialogic and monologue speech, preschooler.

Гуманізація та демократизація всіх сфер життєдіяльності суспільства вплинули і на дошкільну освіту. Оволодіння рідною мовою, розвиток мовлення є одним із найважливіших надбань дитини в дошкільному дитинстві та розглядається у сучасному дошкільному вихованні як загальна проблема виховання.

Зв'язне мовлення у дітей старшого дошкільного віку можна розвивати різними способами. Однак, варто зауважити, що традиційні методики базуються, як правило, на ігрових елементах, коли під час гри дитина уявляє себе в ролі іншого персонажа та самостійно придумує репліки. Проте здебільшого в такій ситуації дитина відтворює мовлення, почуте за певних обставин від дорослих. А щоб навчити дитину свідомо організовувати діалог з доведенням своєї думки, із чітким аналізом («Я думаю так, тому що...», «Це пояснює те, що...» і подібне), з встановленням взаємозв'язку чи

взаємозалежності між предметами, виділенням значущої інформації, потрібно застосовувати інноваційні методи, серед яких підтвердило свою ефективність моделювання.

Дослідженням особливостей зв'язного мовлення, яке є вищою формою мовленнєвої діяльності, займалися Т. Ахутіна, Л. Виготський, О. Леонт'єв, Н.Жинкін, Ф. Сохін, С. Рубінштейн та ін. Вони розкрили його психологічну природу, механізми та особливості розвитку. Всіма дослідниками відзначено складну організацію зв'язного мовлення й необхідність спеціального мовного виховання дітей. Центральною ланкою, за допомогою якої педагог може вирішувати різні пізнавальні і творчі завдання, є образні засоби, точніше, модельні уявлення. Доказ цього – багаторічні дослідження, проведені під керівництвом Л. Венгера, О. Запорожця, Д. Ельконіна, М. Подд'якова. Пізніше О. Аматыєва, А. Богуш, Л. Білоуско, М. Вашуленко, О. Дяченко, Н. Новотворцев, Є. Соботович, О. Шахнарович теоретично та практично удосконалили методику застосування наочного моделювання під час навчання дітей рідної мови.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності, можливостей та умов використання засобів моделювання в процесі розвитку зв'язного мовлення в дітей дошкільного віку.

Численні дослідження вітчизняних педагогів та психологів В. Давидов [2], В. Давидова [3] та ін. показують, що використання моделювання як засобу формування різноманітних знань та навичок надає позитивний вплив на інтелектуальний та мовленнєвий розвиток дітей, за допомогою просторових та графічних моделей відносно легко та швидко удосконалюється орієнтовна діяльність, формуються перцептивні, інтелектуальні та практичні дії.

У педагогіці моделювання як наочно-практичний метод набуває все більшого поширення. Особливість і значення моделювання полягає в тому, що воно робить наочним приховані від безпосереднього сприйняття властивості, зв'язки, відносини об'єктів, які являються єдиними для розуміння фактів, явищ для формування знань, наближених за змістом до понять. Доступність методу моделювання для дошкільнят доведена психологами: О. Запорожцем [5], Л. Венгером [1], Д. Ельконіним [8]; вона визначається тим, що в основі моделювання лежить принцип заміщення: реальний предмет може бути заміщений у діяльності дітей іншим предметом, зображенням, знаком.

Моделювання – дослідження будь-яких явищ, процесів шляхом побудови та вивчення моделей. Моделювання своїм об'єктом має моделі. Модель – це будь-який образ, уявний чи умовний: зображення, опис, схема, креслення, графік, план тощо будь-якого процесу чи явища, що використовується як «замінник».

Формування образу передбачає безперервну присутність у свідомості деяких мнемічних схем. Ж. Піаже наголошував на активному характері схеми – це канва дії. «Схема – це пізнавальна структура, що належить до класу подібних процесів, мають певну послідовність. Вказана послідовність обов'язково є міцно взаємопов'язане ціле» [6]. Згодом О. Дьяченко використовувала схему як рухливі рамки, що послідовно додаються до змісту літературного тексту. Саме схема виконує роль своєрідного посередника – засоби [4].

У Н. Смольникової поширеною моделлю є коло, поділене на три нерівні рухомі частини, кожна з яких зображує початок, основну частину і кінець оповідання. Спочатку модель постає як зображення структури сприйманого тексту, а потім як орієнтир для самостійного складання оповідання [208]. Орієнтирами для послідовного, логічного опису іграшок, натуральних предметів, пори року можуть виступати схеми, що відображають за допомогою певної символіки основні мікротеми опису.

У дослідженні Г. Белякової визначення слова здійснюється за допомогою спеціально розробленого моделювання словесного складу речення. Таке моделювання звертає увагу дітей безпосередньо на мовленнєву дійсність, відокремлюючи її від предметної дійсності. Воно дозволяє дитині виділити основні загальні якості мовлення – послідовність мовних одиниць (лінійність) і членороздільність (дискретність).

Відомі різні види моделей, що використовуються в роботі з вдосконалення навичок зв'язного мовлення:

1) Предметна модель у вигляді фізичної конструкції предмета або предметів, закономірно пов'язаних: площинна модель фігури, яка відтворює її основні частини, конструктивні особливості, пропорції, співвідношення частин у просторі.

За допомогою предметних моделей формується вміння відтворити уявлення про об'єкт або явище, відбираються факти для оповідання, уявно представляється їх взаємозв'язок.

2) Предметно-схематична модель. Тут виділені в об'єкті пізнання суттєві компоненти і зв'язки між ними позначаються за допомогою предметів та графічних знаків. Цей вид моделей діти із задоволенням освоюють за короткий термін.

Таким чином, для розвитку зв'язного мовлення дошкільнят використовуються спеціальні предметно-схематичні моделі:

- схема-план для навчання дошкільнят послідовності при складанні описових оповідань Т. Ткаченка [7];

- моделі для навчання дітей переказу та творчому оповіданню «Рамки» О. Дьяченко [4];

3) Графічні моделі (графіки, формули, схеми тощо).

Ткаченко Т. вважає за можливе використання моделі «схема-план» для дітей 5-6 років життя і особливо в мовленнєвих групах. Модель служить дітям планом для складання описової розповіді про іграшки, планом для складання загадки, а також для опису предметів одягу, посуду, овочів та фруктів, пори року.

Структурна модель для аналізу літературних творів (автори картинно-схематичного плану «Рамки» О. Дьяченко, Е. Мараль) допомагає виділити смислові частини тексту, зосередитися при переказі казок, оповідань та у вигадуванні самостійних оповідань та казок на основі запропонованої наочної моделі. Діти опановують вміння використовувати наочний спосіб фіксації смислової послідовності. І предметна і предметно-схематична модель допомагають дітям визначити послідовність викладу. У цьому плані корисні дидактичні ігри із наборами моделей. З їхньою допомогою освоюється вміння розкривати узагальнений зміст елементів моделі, наповнюючи конкретними образами [7].

Широкої популярності здобули роботи Л. Венгера та його учнів з проблем моделювання у різних видах діяльності. Л. Венгер показав необхідність створення умов для правильного і легшого переходу від наочно-образного мислення до абстрактного з урахуванням рівня розвитку мислення дошкільнят. Для навчання зв'язного мовлення використовуються схематичні зображення персонажів та виконуваних ними дій. Спочатку передається картинно-схематичний план смислової послідовності елементів прослуханих текстів художніх творів. Потім здійснюється навчання, що забезпечує формування вміння будувати модель з готових елементів як карток з намальованими заміниками персонажів, які з'єднані між собою стрілками. Далі діти вигадують розповіді та казки за запропонованою моделлю. Поступово в дитини формуються узагальнені ставлення до логічної послідовності у тексті, на яку вона орієнтується у самостійній мовленнєвій діяльності. Можливостям використання схематизованого образу та розвитку уяви в дошкільному дитинстві були присвячені численні дослідження О. Дьяченко [4], Д. Ельконіна [8], В. Давидова [3] та ін. Як зазначає О. Запорожець, такого роду предметні моделі, які можна бачити і відчувати і з якими можна робити різні маніпуляції, відповідають наочно-образному мисленню дитини [5].

Результати різних досліджень показують, що мовленнєву та образну регуляцію діяльності дитини в жодному разі не можна відривати один від одного і протиставляти їх. Як правило, вони тісно взаємопов'язані. Мовлення

може «викликати в життя» образний зміст, що склався раніше, стимулювати створення нового образу і служити його виразом. Мовлення може брати участь і в процесах наочного моделювання, побудови модельного відображення дійсності і виражати вже сформовані моделі.

Модельні уявлення дозволяють дитині виділяти в образному плані ті властивості діяльності, які є суттєвими для вирішення задачі. Модель, схема фіксують співвідношення елементів у предметі, предметів між собою або навіть послідовність основних дій, що ведуть до досягнення мети. Використання моделі орієнтує дитину на розуміння структури світу, що, у свою чергу, розкриває перед нею об'єктивну «логіку» будови предметів, дій, подій. Побудувавши модельні уявлення, дитина тим самим відкриває собі цю «логіку».

Виготський Л. підкреслював зв'язок уяви з мовленням. Він вважав, що «...дуже сильний крок у розвитку дитячої уяви відбуваються саме у безпосередньому зв'язку з засвоєнням мовлення...» [2], і вважав, що існують три групи факторів, що показують зв'язок уяви дитини з його мовленнєвим розвитком. Мовлення звільняє дитину від її безпосередніх вражень, дає можливість уявити предмет, якого не бачив, і думати про нього [2].

Серед безлічі питань, пов'язаних із цією проблемою, особливо значуще питання розвитку пам'яті та її взаємозв'язку з мисленням. Найчастіше діти запам'ятовують матеріал безпосередньо, без розумових операцій. Правда, поступово дитячі уявлення покращуються, але тільки шестирічні діти здатні давати більш точний і повний опис свого уявлення про предмет. Ось чому дослідники рекомендують навчати дітей за допомогою умовно-схематичних зображень предметів як засобів запам'ятовування.

У дошкільному віці діти виявляють творчу винахідливість у іграх, у різноманітній художній діяльності. Що ж до мовленнєвої творчості, вона передбачає вільне володіння рідною мовою, вміння оперувати уявленнями, висловлювати своє ставлення до них. Як навчити дітей вільному володінню рідною мовою? Існують два основних фактори, що полегшують процес освоєння зв'язного мовлення: наочність і план висловлювання, на значущість якого вказував Л. Виготський [2]. Він наголошував на важливості послідовного розміщення в попередній схемі всіх конкретних елементів висловлювання, і навіть те, що кожна ланка висловлювання має вчасно змінюватися наступним.

Рекомендується навчати дітей самостійному розповіданню в такій послідовності: складання оповідання з дії, що демонструється; за серією сюжетних картин; за однією сюжетною картинкою; на основі порівняння предметів, складання описової розповіді про предмети. Найбільші труднощі виникають у дітей при складанні описового оповідання про предмети.

Використання схем при складанні описових оповідань полегшує дошкільникам оволодіння цим видом зв'язного мовлення. Крім того, наявність зорового плану робить такі розповіді чіткими, зв'язними, повними, послідовними.

Для розвитку зв'язного монологічного мовлення старшого дошкільного віку широко використовуються серії сюжетних картин. Вирішення завдання формування зв'язності висловлювання передбачає і навчання різних типів зв'язку: між словами, реченнями, між частинами тексту, а також навчання побудови різних синтаксичних конструкцій.

Тому робота над навчанням розповіді за серією сюжетних картин включає лексичні, граматичні і фонетичні вправи.

Методика роботи з використання серії картин, об'єднаних одним сюжетом, дає можливість у наочній формі продемонструвати загальну структуру, будову оповідної та творчої розповіді, сюжету казки; сформулювати елементарні знання, ставлення до розвитку сюжету, про композиції розповіді – зав'язку, кульмінацію, розв'язку. Серія картин виступає в якості своєрідної схеми, моделі структури оповідального тексту, що сприяє розвитку в дітей більшої усвідомленості при побудові свого оповідання.

Виконання різних вправ, пов'язаних із змістом зображеного на картинках, виробляє у дітей вміння пов'язувати слова в простих і складних реченнях, пов'язувати між собою смислові частини висловлювання, чітко дотримуватися структури оповідання, використовувати різноманітні зачини, висловлювання, використовувати синонімічну заміну для назви героїв оповідань, їх дій, стану.

Таким чином, моделюючий характер розповіді за серією сюжетних картин концентрує у собі рішення всіх мовленнєвих і розвиваючих завдань у єдності, формується висока виразність і образність мовленнєвих висловлювань. А вміння дітей розповідати спільно групами («командами») вчить їх домовлятися між собою, розподіляти частини висловлювання, допомагати, у разі потреби, товаришу; поступатися і вирішувати інші виховні завдання.

До 5 років у дітей сформовані умовно-предметний та рольовий способи побудови сюжетної гри. Одна з ліній розвитку сюжетної гри дошкільнят – гра-фантазування. У старшому віці вона може протікати вже в мовленнєвому плані з ухилом згорнутими предметними діями. Сенс їх – побудова нових ланцюгів подій уявного світу. Дошкільнята ще не можуть самостійно розгортати гру-фантазування без опори на предметні дії, але ця можливість вже закладається в старшому дошкільному віці.

Для того, щоб вони могли реалізовувати свої творчі здібності і діяти узгоджено, необхідно оволодіння новим, складнішим способом побудови гри – спільним сюжетоскладанням, тобто вмінням вибудовувати нові послідовності

подій і при цьому орієнтуватися на партнерів-однолітків: позначати для них (пояснювати), яку подію він хотів би розгорнути в наступний момент гри, прислухатися до думки партнерів, вміння комбінувати свої та інші пропозиції у загальному сюжеті ігри.

Ефективним засобом формування є спільна гра дорослого з дітьми в «гри-придумуванні», що протікає в суто словесному плані зі складанням та вигаданням сюжетів для ігротеки. Щоб не вилитися у фантазування кожного учасника «для себе», гра-придумування спочатку потребує смислових опор, ними можуть бути відомі дітям предмети, сюжетні картинки і навіть схеми.

Застосування умовно-символічних засобів, незважаючи на деяку закладену в них спільність, дає можливість дитині реалізувати власний індивідуальний варіант, що не співпадає з точкою зору дорослого. Тому будь-яка ситуація вимагає свого вирішення, дбайливого ставлення до думки дитини, визнання її права на індивідуальність.

Пошуки пізнавальних можливостей призводять до визначення засобів, які допомагають дітям виявити суттєві сторони навколишньої дійсності, суттєві ознаки та взаємовідносини об'єктів та явищ та зробити їх змістом пізнавальної діяльності. Оптимальний варіант полягає в тому, щоб «матеріалізувати» ці суттєві ознаки та взаємини, спроектувати їх у площину безпосередньо сприйманих моделей, які можна бачити і сприймати і з якими можна проводити різні маніпуляції. Така діяльність допомагає дітям вже на рівні наочно-образного мислення засвоювати знання та вміння, розуміти деякі принципи, зв'язки та закономірності, що лежать в основі предметів та явищ.

У психолого-педагогічній літературі виділено низку закономірностей формування вміння моделювати у дошкільнят:

1) моделювання виконується на знайомому дітям матеріалі, з опорою на знання, отримані на заняттях або повсякденному житті;

2) під час навчання доцільно починати з моделювання в одиничних конкретних ситуаціях, а пізніше – з побудови моделей, що мають узагальнений характер;

3) слід розпочинати з іконічних моделей, тобто таких, що зберігають відому схожість з модельованим об'єктом, поступово переходячи до умовно-символічним зображень відносин;

4) починати слід з моделювання просторових відносин, а потім переходити до моделювання тимчасових, логічних і т.д.;

5) навчання моделювання здійснюється легше, якщо починається із застосування готових моделей, а потім йде їх побудова;

6) процес навчання моделювання закінчується інтеріоризацією дії, тобто. переведенням планування у внутрішній план.

Таким чином, використання моделювання служить засобом упорядкування, систематизації наявного у дитини досвіду. Самостійна побудова моделей свідчить про ступінь сформованості внутрішніх, ідеальних форм моделювання, що євляють собою ядро розумових і мовленнєвих здібностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгер Л. А. Развитие способности к наглядному пространственному моделированию / Л. А. Венгер // Дошкольное воспитание. – 1982. – № 3. – С. 46.
2. Выготский Л. С. Развитие детской речи. собр. соч. в 6-ти томах / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 3. – 448 с.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
4. Дьяченко О. М. Воображение дошкольника / О. М. Дьяченко. – М.: Знание, 1986. – 96 с.
5. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2-х томах / А. В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. Психологическое развитие ребенка. – 320 с.
6. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. – М.-Л., 1932. – 412 с.
7. Ткаченко Т. Использование схем в составлении описательных рассказов / Т. Ткаченко // Дошкольное воспитание. – 1990. – № 10. – С.16.
8. Эльконин Д. Б. Развитие речи в дошкольном возрасте / Д. Б. Эльконин. – М.: Просвещение, 1958. – 96 с.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>